

ЗМІСТ

Від упорядника.....	3
Шевченкознавча спадщина Миколи Павлюка.....	4

ПОЕТИКА І ТЕКСТОЛОГІЯ

Псалтир у поезії Тараса Шевченка періоду «трьох літ».....	9
Інтерпретація Псалтиря в поезії Тараса Шевченка.....	12
Біблійні епіграфи в поемах Шевченка як знакова система.....	39
Поетика циклу Тараса Шевченка «Давидові псалми».....	46
Творча історія циклу «Давидові псалми» і визначення його основного тексту в академічному виданні творів Шевченка.....	49
Історія тексту переспівів Шевченка зі «Слова о полку Ігоревім» та принципи їх публікації в академічному виданні його творів.....	63
Біблійні та фольклорні ремінісценції у вірші Шевченка «І Архімед, і Галілей...».....	76
Наукові основи персональної текстології (на матеріалі творчості Тараса Шевченка).....	82
<i>Василь Бородин, Володимир Житник, Микола Павлюк</i>	

ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ

До вивчення мемуарних джерел біографії Шевченка.....	104
Шевченко і культурна аура родини Розумовських.....	110
Джерела відомостей Шевченка про «Слово о полку Ігоревім» на засланні.....	117
З літературних взаємин оренбурзьких засланців: (Шевченко – Желіговський – Плещеев).....	123
Кілька уточнень до Шевченкового листування: (Тарас Шевченко і Микола Курочкін).....	142
Володимир Даль і Тарас Шевченко: збіги й розбіжності (сучасний стан вивчення).....	146
Шевченко та Айвазовський.....	154

ПЕРЕКЛАДАЦТВО, ІСТОРІЯ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА

До історії полеміки навколо ранніх польських перекладів з Шевченка	163
Невідома праця Станіслава Здзярського про поему «Гайдамаки».....	180
До історії ранніх перекладів поезій Шевченка німецькою мовою (70-ті – початок 80-х років XIX ст.).....	186
Інтерпретація поезії Шевченка на землях Австро-Угорщини.....	200

Провідні ідейні тенденції в ранніх перекладах творів Шевченка на російську мову	206
Роль українських літераторів ХІХ ст. у перекладанні творів Шевченка російською мовою	226
Павло Грабовський і російські переклади з Шевченка	239
Шевченко в перекладах ранніх поетів-суриковців: (70–80-ті роки ХІХ ст.)	258
Стихотворение Шевченко в переводе шлиссельбургского узника	279
Забутий перекладач Шевченка Микола Пушкарьов	292
Плещеев як перекладач Шевченка	310
Шевченко в оцінці і перекладах Михайла Михайлова	327
Шевченко і Гербель	348
Спогади Сергія Наумова про історію вятського видання «Кобзаря» в російському перекладі Сергія Дрімцова	367
До історії відгуку Олександра Герцена про «Кобзар» Тараса Шевченка (за спогадами Миколи Ге)	374
Тарас Шевченко в російській критиці та літературознавстві	380
Петро Охріменко – один з перших радянських перекладачів Шевченка	420
Дорогами Шевченка йшов до України	426
Віхи життя і творчості Петра Жура	434
РЕЦЕНЗІЇ	437
ПОЛЕМІКА	455
ПОКАЖЧИК ІМЕН	464
ПЕРШОДРУКИ ВМІЩЕНИХ ПРАЦЬ	479

ВІД УПОРЯДНИКА

Упорядник не вважав за можливе суттєво втручатися в текст статей, опублікованих у різних суспільно-політичних умовах у 1960–2004 рр. Водночас зроблено окремі стилістичні зміни задля усунення невластивих українській мові активних дісприкетників, послідовно виправлено «вірний» у сенсі «правильний», «чисто» – на «суто» тощо, подекуди вилучено ідеологізовані епітети «братній» щодо російського народу, «великий» і под. на позначення відомих історичних подій. Розкрито більшість ініціалів при першій згадці імені особи. Вказано переважно сучасні найменування згадуваних у тексті наукових установ, бібліотек, архівосховищ, музеїв.

Посторінкові виноски у ламаних дужках належать упоряднику. Поклики на Шевченкові твори та коментарі до них, якщо не зазначено інше, наведено за виданням: Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. Київ: Наукова думка, 2001–2014 (у круглих дужках вказано том і сторінку, для мистецьких творів – номер). Назви Шевченкових творів приведено у відповідність із цим виданням.

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧА СПАДЩИНА МИКОЛИ ПАВЛЮКА

Науковий доробок Миколи Павлюка становить важливу сторінку в шевченкознавстві. Його розвідки, друковані переважно у збірниках праць щорічних наукових шевченківських конференцій та журналі «Радянське літературознавство» (нині «Слово і Час»), добре знають фахівці, однак суттєво менше – ширший загал літературознавців та нове покоління дослідників поетової творчості.

Микола Миколайович Павлюк народився 29 липня 1934 р. у Києві. У 1956 р. закінчив російське відділення філологічного факультету Київського державного університету ім. Т. Шевченка, упродовж 1956–1959 рр. навчався в аспірантурі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Від 1960 р. працював в Інституті – редактором, з 1966 р. – старшим редактором відділу російської і зарубіжної літератури журналу «Радянське літературознавство». Від 1971 р. – молодший науковий співробітник відділу «дожовтневої» (нової) української літератури, де працював до 1982 р. У 1974 р. захистив кандидатську дисертацію «Переклади з Т. Г. Шевченка в російському літературному процесі 50–60-х років XIX століття»¹. У 1982–2006 рр. – старший науковий співробітник відділу шевченкознавства.

Володів шістьма європейськими мовами. Підготував текст і наукові коментарі до 23-го, 24-го, 49-го (у співавторстві) томів «Зібрання творів» Івана Франка в 50 томах, упорядкував том творів Петра Гулака-Артемівського і Євгена Гребінки у серії «Бібліотека української літератури», хрестоматію «Історія української літературної критики та літературознавства» (у співавторстві; 1996, кн. 1). Написав низку статей до «Української літературної енциклопедії».

Загалом наукові інтереси М. Павлюка зосереджувалися в царині шевченкознавства, зокрема вивчення біографії і творчості поета, оточення, перекладів його творів, мемуаристики тощо. Він був залучений до укладання двотомного «Шевченківського словника» (1976–1977, друге стереотипне видання – 1978), удостоєного Шевченківської премії. Написав до нього два з половиною десятки персоналій.

Спільно з Василем Бородіним підготував три видання розрахованого на масового читача збірника «Спогади про Тараса Шевченка» (Київ: Дніпро, 1982 (українською), 1988 (російською), 2010 (українською та російською мовами)), прокоментувавши відповідні тексти. Крім того, входив до складу колективу упорядників збірника «Листи до Тараса Шевченка» (Київ: Наукова думка, 1993), для

¹ Переводы из Т. Г. Шевченко в русском литературном процессе 50–60-х годов XIX в.: автореф. дис. ... канд. филол. наук (10.01.03) / Ин-т л-ры им. Т. Г. Шевченко АН УССР. Киев, 1974.

якого підготував і прокоментував більшість листів за вересень 1858 р. – листопад 1860 р. Разом із Валентиною Судак забезпечив наукове редагування українського перекладу (з російської) дослідницько-пошукової праці Петра Жура «Труди і дні Кобзаря» (Київ: Дніпро, 2003), написав вступну статтю до видання.

Уклав художньо-мистецькі видання Шевченкових творів: «Кобзар» з ілюстраціями Миколи Стороженка (Київ: Дніпро, 2004), «“Я так її, я так люблю...”»: Вибрані вірші та поеми» (Київ: Либідь, 2004) – з паралельною публікацією текстів українською та в перекладі російською. У проєкті шеститомної «Шевченківської енциклопедії» багато років провадив тему «Слов’янські літератури і Шевченко».

Чи не найвідповідальнішим завданням для М. Павлюка стала участь у створенні нового академічного зібрання Шевченкових творів у 12 томах, для якого він підготував тексти низки поетичних творів, коментарі (т. 1–2, 1989, 1991; видання не завершено). Певною мірою виправлені ці коментарі ввійшли до 1–2-го томів нової, удосконаленої версії видання (2001). Перший том: «Думи мої, думи мої...», «Гайдамаки», «Давидові псалми», «Вип’єш перву – стрепенешся...», «На незабудь Штернбергові», у співавторстві з померлим на той час Василем Шубравським: «І мертвим, і живим...», «Холодний Яр». Другий том: «Подражаніє 11 псалму», «Марку Вовчку», «Ісаія. Глава 35 (Подражаніє)», «Колись дурною головою...», «Якби-то ти, Богдане п’яний...», «Во Іудеї во дні они...», «Марія», «Подражаніє Едуарду Сові», «Подражаніє Іезекіілю. Глава 19», «Осія. Глава XIV. Подражаніє», «Дівча любе, чорнобриве...», «Ой діброво – темний гаю!...», «Подражаніє сербському», цикл «Молитва» («Царям, всесвітнім шинкарям...», «Царів, кровавих шинкарів...», «Злоначинающих спина...»), «Колись-то ще, во время оно...», «Тим неситим очам...», «Плач Ярославни», «В Путивлі-граді вранці-рано...», «З передсвіта до вечора...», «Умре муж велій в власяниці...», «Гімн черничий», «Над Дніпровою сагою...», «Росли укупочці, зросли...», «Світе ясний! Світе тихий!...», «Ликері», «Барвінок цвів і зеленів...», «І Архімед, і Галілей...», «Л.», «Не нарікаю я на Бога...», «Саул», «Минули літа молодії...», «Титарівна-Немирівна...», «Хоча лежачого й не б’ють...», «І тут, і всюди – скрізь погано...», «О люди! люди небораки!...», «Якби з ким сісти хліба з’їсти...», «І день іде, і ніч іде...», «Тече вода з-під явора...», «Якось-то йдучи уночі...», «Бували воїни й військовії свари...», «Н. Т.», «Зійшлись, побрались, поєднались...», «Кума моя і я...», «Чи не покинуть нам, небого...», неznайдені твори. Спільно з В. Шубравським: «Іржавець», «Полякам», [«Царі»].

Для 6-го тому підготував тексти та прокоментував листи 1858–1861 рр. Зрозуміло, із плином часу може виникати альтернативне бачення, скажімо, вибору джерела основного тексту². В цілому ж академічне видання за активної участі М. Павлюка стало надійним підмурівком шевченкознавчих студій, воно ще довго зберігатиме наукову значущість.

У 1960 – першій половині 1970-х дослідник розробляв актуальну на той час проблему історії перекладання Шевченкових творів російською мовою, зокрема

² Див., наприклад: Боронь О. Ніже тії коми... Студії над Шевченковою творчістю. Київ, 2022. С. 145–150.

їх змістової і стилістичної адекватності. На основі архівних, рідкісних та інших друкованих джерел М. Павлюк реконструював невідомі обставини появи тих чи тих перекладів³. Не обійшлося в цих статтях, ясна річ, без неминучих тоді ідеологічних акцентів, штучного розмежування перекладачів на «ідейні» табори тощо, однак його розвідки містили цінний фактичний матеріал, без якого годі уявити повну картину рецепції Шевченкової творчості в російському літературному середовищі другої половини XIX ст. М. Павлюк докладно аналізує переклади і маловідомих українських літераторів (Микола Мізко), і добре знаних (Михайло Драгоманов, Павло Грабовський та ін.)⁴. Він повернув із забуття поstatі кількох перекладачів, ретельно дослідивши їхні перекладацькі спроби⁵, запровадив до наукового обігу рукописний переклад Михайла Новоруського вірша «Минули літа молодії...»⁶. Що ж до постатей визнаних майстрів художнього перекладу, то М. Павлюк уповні виявив тонке чуття і професіоналізм, порівнюючи їхні російськомовні інтерпретації з Шевченковими оригіналами⁷. З другої половини 1970-х він дедалі більше поєднує вишуканий стилістичний розгляд із широким біографічним матеріалом про Шевченкові взаємини із перекладачами⁸, хоч і раніше це було неодмінним складником його наукових розвідок.

Чимало нового матеріалу містять публікації з історії видання «Кобзаря» російською мовою та сприйняття Шевченкової творчості загалом⁹. З-поміж тодішніх публікацій М. Павлюка найбільше кон'юнктурні ухили простежуються у невинуватій деталізації малозначущих явищ у його розділі «Тарас Шевченко в російській критиці та літературознавстві» в колективній монографії «Українська література в російській критиці кінця XIX – початку XX ст.» (Київ, 1980). Досліджував М. Павлюк і палкі дискусії щодо перекладу «Гайдамаків» та інших творів польською мовою¹⁰. Знання польського літературного контексту знадобилося йому при вивченні неопублікованої статті про поему¹¹. Добре володіючи

³ Павлюк М. Провідні ідейні тенденції в ранніх перекладах творів Шевченка на російську мову // Збірник праць восьмої наукової шевченківської конференції. Київ, 1960. С. 199–219.

⁴ Павлюк М. Роль українських літераторів XIX ст. у перекладанні творів Шевченка російською мовою // Збірник праць одинадцятої шевченківської конференції. Київ, 1963. С. 125–139; Павлюк М. Павло Грабовський і російські переклади з Шевченка // Радянське літературознавство. 1964. № 5. С. 87–99.

⁵ Павлюк М. Шевченко в перекладах ранніх поетів-суриковців (70-80-ті роки XIX ст.) // Радянське літературознавство. 1964. № 2. С. 82–99; Павлюк М. Забутий перекладач Шевченка М. Л. Пушкарьов // Радянське літературознавство. 1965. № 3. С. 39–51.

⁶ Павлюк Н. Стихотворение Шевченко в переводе шлиссельбургского узника // Русская литература. 1964. № 1. С. 145–153.

⁷ Павлюк М. Плещев як перекладач Шевченка // Радянське літературознавство. 1967. № 9. С. 51–65; Павлюк М. Шевченко в оцінці і перекладах М. Л. Михайлова // Радянське літературознавство. 1969. № 4. С. 53–69.

⁸ Павлюк М. Шевченко і Гербель // Збірник праць двадцять першої та двадцять другої наукових шевченківських конференцій. Київ, 1976. С. 153–174.

⁹ Павлюк М. Спогади С. Наумова про історію вятського видання «Кобзаря» в російському перекладі С. Дрімцова // Радянське літературознавство. 1972. № 3. С. 82–87; Павлюк М. До історії відгуку О. І. Герцена про «Кобзар» Т. Г. Шевченка: (за спогадами М. М. Ге) // Радянське літературознавство. 1977. № 9. С. 26–31.

¹⁰ Павлюк М. До історії полеміки навколо ранніх польських перекладів з Шевченка // Збірник праць сімнадцятої наукової шевченківської конференції. Київ, 1970. С. 221–240.

¹¹ Павлюк М. Невідома праця С. Здзярського про поему «Гайдамаки» // Збірник праць двадцятьої

німецькою, дослідник, утім, лише спорадично звертався до порівняльного стилістичного аналізу перекладів цією мовою¹².

Робота над новим академічним зібранням творів Шевченка спонукала науковця звернутися до складних текстологічних проблем. У результаті скрупульозного аналізу всіх доступних джерел йому вдалося переконливо окреслити творчу історію циклу «Давидові псалми» та переспівів зі «Слова о полку Ігоревім», визначивши вибір основного тексту (збірник наукових праць «Питання текстології. Т. Г. Шевченко», 1990).

Зі здобуттям Незалежності відкрилися можливості об'єктивного вивчення Шевченкових творів на біблійну тематику, що здавна цікавили М. Павлюка. Найбільш повно ці проблеми він осмислив у розлогіму розділі «Інтерпретація Псалтиря в поезії Т. Шевченка» колективної монографії «Українська література в системі літератур Європи і Америки (XIX – XX ст.)» (Київ, 1997). Долаючи багатолітні ідеологічні стереотипи у тлумаченні Псалтиря в художньому опрацюванні Шевченка, літературознавець послідовно порівнював тексти циклу «Давидові псалми» з біблійними першовзорами (у перекладі церковнослов'янською), розкривши доти непомічувані нюанси. Нині без цієї розвідки не обійдеться жоден дослідник «Давидових псалмів». У згаданому напрямку науковець продовжував роботу і в подальші роки¹³.

Низку спостережень, що виникли під час підготування до друку збірника мемуарних матеріалів про Шевченка, дослідник узагальнив в опублікованій 1983 р. статті¹⁴. Згодом М. Павлюк поглиблено вивчав окремі епізоди Шевченкової біографії періоду заслання¹⁵, реконструював взаємини поета з близьким оточенням¹⁶. На перевірених документальній базі всебічно висвітлив його стосунки з Володимиром Далем¹⁷. Новаторською слід визнати статтю «Шевченко та Айвазовський»¹⁸, в якій дослідник зумів проникливо роз'яснити прихований контекст висловлювань українського письменника про свого сучасника.

наукової шевченківської конференції. Київ, 1973. С. 214–221.

¹² Павлюк М. До історії ранніх перекладів поезій Шевченка німецькою мовою (70-і – початок 80-х років XIX ст.) // Збірник праць дванадцятої наукової шевченківської конференції. Київ, 1964. С. 77–90.

¹³ Павлюк М. Біблійні епіграфи в поемах Шевченка як знакова система // Матеріали тридцять четвертої наукової шевченківської конференції: У 2 кн. Черкаси, 2003. Кн. 1. С. 141–148; Павлюк М. Біблійні та фольклорні ремінісценції у вірші Шевченка «І Архімед, і Галілей...» // Тарас Шевченко і народна культура: Зб. праць Міжнар. (35-ї) наук. шевченківської конференції. Черкаси, 2004. Кн. 1. С. 61–66.

¹⁴ До вивчення мемуарних джерел біографії Шевченка // Збірник праць двадцять п'ятої наукової шевченківської конференції. Київ, 1983. С. 135–141.

¹⁵ Павлюк М. Джерела відомостей Шевченка про «Слово о полку Ігоревім» на засланні // Теорія і історія літератури: (к 100-літтю со дня народження академіка А. І. Белецького). Київ, 1985. С. 220–228; Павлюк М. З літературних взаємин оренбурзьких засланців: (Шевченко – Желіговський – Плещев) // Збірник праць дев'ятнадцятої наукової шевченківської конференції. Київ, 1972. С. 108–126.

¹⁶ Павлюк М. Кілька уточнень до Шевченкового листування: (Т. Шевченко і М. Курочкін) // Радянське літературознавство. 1970. № 6. С. 80–82.

¹⁷ Павлюк М. Володимир Даль і Тарас Шевченко: збіги й розбіжності: (сучасний стан вивчення) // Далевський збірник. Луганск, 2001. С. 116–122.

¹⁸ Павлюк М. Шевченко та Айвазовський // Відкритий архів: щорічник матеріалів та досліджень з історії модерної укр. культури. Київ: Критика, 2004. Т. 1. С. 125–134.

Зрідка М. Павлюк рецензував у періодиці нові шевченкознавчі видання, відзначаючи їх досягнення і окремі прорахунки. Приблизне уявлення про блискучий полемічний талант науковця дають його емоційні публікації¹⁹, спрямовані проти дилетантів, а головне – провокаторів і огудників постаті та творчості Шевченка. Водночас, як бачимо з його листа до редакції журналу «Слово і Час», він цілком коректно заперечував проти несправедливих тверджень окремих колег.

Збірка шевченкознавчих праць М. Павлюка, поза сумнівом, сприятиме подальшій роботі на студіюванням біографії і творчої спадщини поета.

Олександр Боронь

---

¹⁹ Див. відповідний підрозділ у нашому виданні.

ПОЕТИКА І ТЕКСТОЛОГІЯ

ПСАЛТИР У ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ПЕРІОДУ «ТРЬОХ ЛІТ»

Серед кількох біблійних книг, знайомство з якими відбилося в поезії Шевченка середини 40-х років, найглибший слід у ній залишив Псалтир. Про це свідчать і взяті з нього епіграфи, і його ремінісценції у багатьох шевченківських творах, і написаний у цей час цикл «Давидові псалми». Поширене в нашому літературознавстві останніх десятиріч²⁰ твердження, ніби Шевченко звернувся до Псалтиря, прагнучи замаскувати революційний зміст своєї громадської поезії, не відповідає дійсності. Насправді він глибоко перейнявся втіленою в Біблії вірою в Боже Провидіння і шукав у ній моральну підтримку. Духовна наснаженість, філософська мудрість, етична безкомпромісність, багатюща поетична образність цієї вічної книги були для нього могутнім імпульсом до роздумів і плідного творчого пошуку.

Цитати з різних книг Біблії Шевченко нерідко брав епіграфом до своїх поем («Тризна», «Сон», «Кавказ», послання «І мертвим, і живим...»), прагнучи підкреслити провідну думку твору й підкріпити її високим авторитетом Святого Письма. Ще три епіграфи він узяв із Псалтиря. В поемі «Єретик» це афористичні рядки з псалма 117: «Камень, егоже небрегоша зиждущии, сей бысть во главу угла. От Господа бысть сей и есть дивен во очесех наших». У такий спосіб Шевченко наголосив визначну роль вчення Яна Гуса в історії суспільної думки і національно-визвольного руху чеського народу і нагадав, що свого часу це вчення було знехтуване володарями Чехії, які видали великого реформатора на розправу німецькій імперії та папській інквізиції. Водночас за допомогою епіграфа він увів героя поеми в силове поле тієї глибокої символіки, з якою пов'язаний образ «наріжного каменя» в кількох книгах Старого і Нового Заповіту. Адже там він трактується як несхитна основа й мірило істинної віри – на противагу схилинню перед неправдою і злом (Ісаїя, 28, 16–18); євангелістикладають цей вираз в уста Ісуса Христа як своєрідний «знак вірності» його вченню (Матвія, 21, 42; Марка, 12, 10; Луки, 20, 17); за апостолом Петром, праведники подібні до «живих каменів», з яких зростає «дім духовний», навіть, якщо їм доводиться жертвувати собою, а для нечестивих він стає «каменем перепони і спокуси» (1 Послання Петра, 2, 4–7). З такими розгалуженими асоціаціями пов'язує епіграф поему «Єретик», в якій є й чимало інших перегуків з Біблією.

Епіграфом до містерії «Великий льох» взято вірші 14–15 з псалма 43 (переспів якого Шевченко включив і до свого циклу «Давидові псалми»): «Положил еси нас [поношение] соседом нашим, подражание и поругание сущим окрест нас. Положил еси нас в притчу во языцех, покиванию главы в людех». Тут Шевченко словами Біблії висловив і своє ставлення до описуваних подій, оцінку передбачуваного ним недалекого майбутнього України, «як усе москаль

²⁰ <Статтю опубліковано в 1994 році.>

позабирає»; з другого ж боку, подібні акценти в поемі не лишають сумнівів, які саме «сусіди» малися на увазі. Поемі «Осика» в рукописі нездійсненого видання шевченківських творів 1847 р. передував вірш 16 із псалма 54 (наступного після псалмів 52 і 53, включених Шевченком до циклу): «Да приидет же смерть на ня, и да снидут во ад живи, яко лукавство в жилищах их посреде их». Змальовуючи нелюда-поміщика, який роками знущався із зведеної ним жінки та власних дітей, Шевченко вибирає в Біблії слова, які прирікають кару Божу – вміщення живцем до пекла – тим, хто «оскверниша завет Его», як сказано далі у псалмі 54. Так біблійні епіграфи стають невід’ємним компонентом названих шевченківських творів, збагачують їх зміст додатковими нюансами й посилюють виразність.

Прямі цитати з Псалтиря Шевченко не лише брав за епіграфи, а й включав у текст своїх творів. Скажімо, порівняння Яна Гуса з «кедром серед поля Ліванського» дослівно повторює таке ж порівняння праведника у псалмі 91: «квітне, як пальма, височить, як кедр на Лівані». Наведений вище уривок псалма 43 неважко впізнати у фрагменті «Стоїть в селі Суботові...»: «Може, й справді! / Нехай так і буде! / Так сміються ж з України / Сторонні люди!» (1, 328), а також у рядках послання «І мертвим, і живим...»: «І люди б не знали, що ви за орли, / І не покивали б на вас головою» (1, 349).

Однак здебільшого Шевченко вдавався до таких ремінісценцій, в яких компоненти притаманної Псалтирю образності використовувалися для побудови своєї власної. Так, картина небесної битви в поемі «Сон»: «Нехай чорніє, червоніє, / Полум’ям повіє, / Нехай знову рига змії, / Трупом землю криє» (1, 269) близько нагадує аналогічні описи у псалмі 17: «От облистания пред Ним облацы проидоша, град и углие огненное... Ниспосла стрелы, и разгна я, и молнии умножи и смяте я», а також у псалмі 76 та ін. Характерним для Псалтиря прийомом нагромадження повторів і синонімів з яскраво негативною чи позитивною семантикою Шевченко скористався у звернутому до Петра I монолозі Полуботка в тій же поемі «Сон»: «О царю поганый, / Царю проклятый, лукавый, / Аспиде неситий!» (1, 275) та в посланні «І мертвим, і живим...»: «Шукати доброго добра. / Добра святого. Воли! воли! / Братерства братнього» (1, 349). Майстерно розгорнуто метафору «Да не усну в смерть» з псалма 12 у віршах «Чого мені тяжко, чого мені нудно...» та «Минають дні, минають ночі...», побудованих на зіставленні понять «заснути – вмерти».

У циклі «Давидові псалми» Шевченко нерідко використовував образні знахідки зі своїх раніше написаних творів. Рядок «Поможи нам / Встать на ката знову» (1, 360) ніби продовжує аналогічне сподівання в поемі «Сон»: «Поки твої малі діти / На ворога стануть» (1, 267). Підкреслені слова шевченківського псалма 136: «Тебе, злая, / В **радості** застане / І розіб’є дітей твоїх / О **холодний** камень» (1, 364) відсутні в біблійному оригіналі, але саме на них натрапляємо у віршах «Холодний Яр» («Бо в день радості над вами / Розпадеться кара», 1, 357) та «Три літа» («Окрадають добрі думи, / О холодний камень / Розбивають серце наше», 1, 368). Поетична образність циклу «Давидові псалми» органічно споріднена не лише з попередніми, а й з наступними творам: Шевченка, – досить згадати хоча б славетний «Заповіт», де є чимало перегуків із шевченківськими псалмами.

Усталена думка, ніби весь цикл слід розглядати як переспів і суцільну трансформацію біблійних псалмів, потребує уточнення. Визнаючи всеосяжний вплив

Божих заповідей на життя окремої людини та історичну долю цілих народів, Шевченко спирався на цю віру й тоді, коли утверджував Божу правду в людській душі чи у суспільних взаєминах, і коли картав усіх, хто цю правду зневажає. Це й визначило як склад шевченківського циклу, – десять віршів якого підібрані Шевченком не довільно, а становлять виразну ідейну та художню цілість, – так і застосовані в ньому принципи поетичного відтворення Псалтиря. У деяких псалмах – насамперед тих, що оспівують велич і всемогутність Бога, праведне життя «добретворящих» на противагу лукавству «нечестивих», де є молитовне прохання про Божу допомогу й захист від злої волі «неситих» можновладців (псалми 1, 12, 52, 53, 132) – Шевченко ближче дотримувався оригіналу, зберігаючи майже всі компоненти його образної системи. По суті, це були в шевченківській поетичній творчості перші переклади у власному розумінні слова.

З другого ж боку, у багатьох псалмах Шевченко далеко відходив від тексту оригіналу, довільно випускав чимало його фрагментів, скорочував чи, навпаки, розгортав ті чи інші місця, вводячи свої власні образи, мотиви, паралелі – насамперед, пов'язані з історичним минулим українського народу або з реаліями свого часу. Ці псалми у циклі (43, 81, 93, 136, 149) є підстава визначати як поетичні переспіви. Вони наближаються до тих «подражаній» псалму 11 (який Шевченко не включив до свого циклу при його першій публікації) та книгам біблійних пророків Ісаї, Іезекіїля, Осії, до яких він звернувся уже після заслання. Тут переважають риси власної шевченківської творчості.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПСАЛТИРЯ В ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Серед кількох книг Біблії, які привернули особливу увагу Шевченка й залишили глибинний слід у його поезії, на першому місці, без сумніву, був Псалтир. Шевченко добре знав цю книгу ще з дитинства й звертався до неї впродовж усього життя; вона вабила його своєю духовною наснаженістю та філософською мудрістю, суворою етикою й поетичним багатством. Образні ремінісценції чи й прямі цитати з Псалтиря можна помітити вже у ранніх творах Шевченка та в його поезії періоду «трьох літ»; окремі рядки з псалмів узято за епіграфи до поем «Єретик» та «Осика», містерії «Великий льох». Восени 1845 р. Шевченко написав поетичний цикл «Давидові псалми» – свій перший великий твір, безпосередньо пов'язаний з Біблією. Вже після заслання він створив також «Подражаніє 11 псалму».

Протягом кількох десятиліть у нашому шевченкознавстві спостерігалася виразна тенденція всіляко «актуалізувати» шевченківські наслідування Біблії, наголошуючи їх суспільну вмотивованість і революційне спрямування й відповідно применшуючи їх зв'язок із першоджерелом. Це було характерно не лише для вкрай вульгаризованої популярно-пропагандистської літератури, а й для серйозних дослідників. Скажімо, на думку Ієремії Айзенштока, Біблія була для Шевченка «своєрідним барометром, який визначав ступінь і міру його відходу не лише від офіційного православ'я, а й від релігії взагалі»; навіть у досить близьких до оригіналу віршах циклу «Давидові псалми» Шевченко «керувався зовсім не релігійними настроями й навіть не суто естетичними міркуваннями, а, очевидно, публіцистичним прагненням використати Біблію і Псалтир як матеріал для політичної лірики»²¹. Згодом – усупереч самому шевченківському тексту – ставився під сумнів зв'язок із Біблією не лише змісту, а й поетики «Давидових псалмів»: «Поет обирав ті псалми, в яких окремі мотиви, образи могли бути співзвучні його ідеям, суспільним і політичним поглядам, і вільно, самостійно викладав їх у новій віршованій формі, по суті, вкладаючи в цю оригінальну форму не релігійний, а цілком новий, революційно-демократичний зміст»²².

У цих та подібних твердженнях відбилася загальнопоширена в ті часи ідеологічна догма, буцім революційна спрямованість громадянської поезії Шевченка не могла мати нічого спільного з релігійними ідеями та настроями. Тому біблійні мотиви в його творчості намагалися парадоксальним чином витлумачувати не у прямому зв'язку з їхнім першоджерелом – Біблією, а всупереч їй. Не уник цього й такий вдумливий і далекий від кон'юнктурності шевченкознавець, як Юрій Івакін, праці якого становлять цінний внесок у вивчення «Давидових псалмів». Важко, однак, погодитися з головними засадами його концепції, – нібито Шевченко свідомо ставив перед собою завдання «надати біблійному тексту прихованого революційного змісту» і, щоб обійти цензурні перепони, вдавався до езопівської мови, скориставшись «маскувальними можливостями релігійної

²¹ Айзеншток І. Вдохновение и труд в творчестве Шевченко // Литературная учеба. 1939. № 1. С. 55.

²² Кирилюк С. П. Т. Г. Шевченко. Життя і творчість. Київ, 1959. С. 217.

форми» й навіть вимушено мирячись із тим, що ця остання «до певної міри послаблювала революційну дієвість Шевченкового циклу»²³.

Так хибна теза про несумісність «релігійності» з «революційністю» завадила дослідникам прийти до логічнішого й більш слушного, на наш погляд, висновку, що в очах Шевченка та його читачів біблійна форма покликана була не стільки приховувати, як *підкріплювати* актуальну суспільну спрямованість його поезії високим авторитетом Святого Письма. Захопившись витлумаченням ідейного змісту «Давидових псалмів» у дусі «вимог часу», шевченкознавці приділяли надто мало уваги вивченню поетики циклу, не завжди заглиблювалися і в особливості відтворення Шевченком церковнослов'янського оригіналу Псалтиря. Тому питання про те, як слід кваліфікувати «Давидові псалми» з погляду перекладознавчого – вважати їх наслідуванням, переспівом чи перекладом – і досі лишається відкритим, хоча більшість авторів апіорно схиляється до перших двох визначень²⁴. Саме апіорно – оскільки докладного й системного зіставлення віршів шевченківського циклу з церковнослов'янським оригіналом у нас досі немає. В кращому разі зіставлялися лише окремо взяті рядки, здебільшого, аби продемонструвати, «що було» (або «чого немає») в Біблії та що привніс Шевченко «від себе» у той чи інший псалом – звичайно, з метою соціального загострення чи історичної актуалізації. Уся ж художня структура Псалтиря, саме як прадавня, самобутня й широко розвинута поетична система, що справила відчутний вплив на розвиток зображальних засобів усієї світової літератури, протягом тривалого часу лишалася поза увагою радянських дослідників. І вже це задалегідь виключало можливість належним чином збагнути й оцінити поетику «Давидових псалмів», відповідно співвідносячи їх із біблійним першоджерелом.

Це тим більш прикро, що у зарубіжному і дореволюційному вітчизняному літературознавстві ці проблеми успішно розроблялися протягом уже не одного століття. Не торкаючись тут цього питання докладніше, обмежимося лише згадкою про давно сформульований там принцип «наскрізного паралелізму» як однієї із засад біблійної стилістики. (Цитуємо за працею відомої румунської дослідниці Магдалени Ласло-Куцок, яка активно й плідно вивчає світові зв'язки й джерела української літератури). В її викладі «основні риси цього типу паралелізму такі:

Текст складається з фраз, т. зв. стихів. Кожний стих розпадається на дві симетричні частини – гемістихи або піввірші. Другий піввірш повторює іншими словами зміст першого піввірша, підсилюючи водночас його емоційне забарвлення.

Слова, які є носіями змісту, в кожному піввірші між собою парні, синонімічні і мають всі характеристики метафори. Таким чином, паралелізм має переважно семантичний характер і ґрунтується на існуванні в давньоєврейській літературі традиційного образного арсеналу... Біблійні метафори не є лише стилістичною оздобою, вони виражають певний ступінь розвитку людського мислення. Синонімічні іменники або дієслова стають в біблійних стихах і піввіршах ядром образних словосполучень. ...Метафоричні вирази і описові звороти... міцно злу-

²³ Івакін Ю. О. Стиль політичної поезії Шевченка. Київ, 1961. С. 133, 140; Івакін Ю. О. Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії до заслання. Київ, 1964. С. 353–361.

²⁴ <Див., приміром: Даниленко І. «Давидові псалми» // Шевченківська енциклопедія. Київ, 2012. Т. 2. С. 257–267.>

чені між собою на всіх рівнях мови... і хоч рим немає, зате є численні початкові повторення (анафори) і однакові закінчення (епіфори)... Біблійський паралелізм принципово двоїчний (бінарний)...» Природно, що при відтворенні біблійських текстів різними мовами зберегти всі ці стилістичні особливості дуже складно, та все ж біблійський паралелізм такий міцний, послідовний і яскравий, що принаймні деякі елементи симетрії при цьому можуть бути дотримані²⁵.

Вдячний матеріал для спостережень над майстерністю поетичного перевтілення біблійної образності мовними засобами іншого народу й часу дає поглиблений аналіз шевченківського циклу «Давидові псалми».

Розглянемо це на прикладі псалма 1, побудованого на виразній і детально розвинутій системі синонімічних повторів і контрастних опозицій:

Блажен муж, иже не иде на совет нечестивых,
И на пути грешных не ста, и ни седалище губителей не седе.
Но в законе Господнем воля его,
И о законе Его поучится день и ночь.

У Шевченка:

Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде.
А в законі Господньому
Серце його й воля
Навчається... (1, 358)

Як бачимо, динамічну послідовність дієслів, що означають три стадії односпрямованого руху: «не йде», «не ста», «не седе», у Шевченка передано дослівно: «не вступає», «не стане», «не сяде». Збережено й потрібно нарощувальну градацію: «на совет нечестивых», «на пути грешных», «на седалище губителей», за допомогою якої у псалмі передано множинність спокус і злих сил, що ним має протистояти «блаженний муж». Зберіг Шевченко і ряд синонімічних визначень: «нечестивых», «грешных», «губителей», хоча самі слова цього ряду він замінив своїми улюбленими, часто повторюваними і в «Давидових псалмах», і в інших творах «лукаву», «злого», «з лютим».

З меншою точністю вдалося Шевченкові передати застосований у другій частині псалма дуже цікавий стилістичний прийом – своєрідне «дзеркальне подвоєння», при якому відповідні слова з першої частини знову повторюються, але тепер уже в парі зі своїм антонімом: «Совет нечестивых» – «Совет праведных», «пути грешных» – «путь праведных», а спершу лише узагальнено сформульоване приречення: «не тако нечестивии, не тако» тут же розгортається в наростаючий повтор з конкретизацією: «не воскреснут нечестивии на суд, ниже грешници», «путь нечестивых погибнет».

²⁵ Ласло-Куцок М. Велика традиція. Бухарест, 1979. С. 62, 64